

Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka työtoiminnassa

Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä

PÄIVI MÄNTYNEVA & HEIKKI HIILAMO

Kuntouttava työtoiminta on keskeisin aktivointipolitiikan väline työmarkkinatuen saajille. Artikkelissa tarkastellaan työtoimintaan osallistujien kokemusten avulla, millaista osallisuutta työtoiminta mahdollistaa tai mitä se poissulkee.

.....

English summary at the end of the article

Osallisuuspuhe ilmaantui eurooppalaiseen poliittiseen keskusteluun 1970-luvulla (Silver 1994). Siitä tuli nopeasti inklusiota eli yhteiskuntaan liittämistä tavoitteleva vastavoima ulossulkemis- ja syrjäytymispuheelle. Osallisuus ilmentää huono-osaisuuden dynaamista luonnetta: osattomuus ei ole lopullinen yhteiskunnallinen kohtalo vaan ajassa muuttuva ja muutettavissa oleva tila (Hämäläinen 2008, 39).

Suomalaisessa yhteiskunnassa palkkatyö on ollut perinteisesti tapa integroitua yhteiskuntaan. 1990-luvun alun jälkeen talouskriisit ja työelämän muutokset hävittivät huomattavan määrän etenkin matalan kynnyksen töitä ja syrjäyttivät suuren joukon kansalaisia työmarkkinoilta. Sama tapahtui uudelleen 2008 alkaneen talouskriisin jälkeen. Pitkäaikaistyöttömien eli yli vuoden työttömänä olleiden osuus työttömistä kolminkertaistui vuosien 2009 ja 2016 välillä (Sotkanet). Kuntouttava työtoiminta on aktiivisen sosiaalipolitiikan keskeisin institutionalisoitunut vastaus työttömyyden aiheuttaman osattomuuden lievittämiseksi (Keski-talo & Mannila 2006).

Yhteiskuntapolitiikassa ja palvelujärjestelmässä syntyy ristiriitoja, kun järjestelmän kannusteet eivät ole yhtenevät ihmisten omien toimintamahdollisuuksien kanssa, eikä ihminen voi kokea itseään arvokkaaksi (Honneth 1995; Molander &

Thorsvik 2015). Osallisuuspolitiikassa pitäisikin Liisa Björklundin (2008) mukaan kysyä, miten ihmiset kykenevät toteuttamaan arvokkaina pitämäänsä asioita ja tavoittelemaan hyvää elämää.

Tässä artikkelissa kysymme, millaista osallisuutta kuntouttava työtoiminta mahdollistaa ja millaista se poissulkee. Tutkimus pyrkii tavoittamaan kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien kokemukset. Tutkimuksen teoriasidonnainen analyysi perustuu etnografiseen aineistoon. Artikkelin aluksi kerromme, miten lähestymme osallisuutta ja kuvaamme tiiviisti toimintamahdollisuuksien teoreettista jäsennystä. Artikkelin eteenä kuntouttavan työtoiminnan rakenteen tarkastelulla empiirisen tutkimuksen toteutukseen ja tulosten esittelyyn. Artikkelin päätteeksi esitämme keskeiset johtopäätökset ja pohdimme tutkimuksen antia yhteiskuntapolitiikan kannalta.

Osallisuus ja toimintamahdollisuudet

Jäsennämmme osallisuuden (*inclusion*) dynaamiseksi prosessiksi, jonka myötä yksilöiden ja ryhmien osallisuus yhteisöihin ja yhteiskuntaan vahvistuvat. Osallisuus muodostuu osallisuuden kokemusten, osallistumisen sekä sosiaalisen, kulttuurisen ja poliittisen liittymisen mahdollisuuksista (osalli-

suuskäsitteestä esim. Isola 2016; Leemann & Hämäläinen 2016; Lister 2004; Nivala 2008, 296; Niemelä 2014). Osallisuus on yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan välistä suhdetta kuvaava kokemuksellinen käsite, joka on kytköksissä yhteiskunnan rakenteisiin, harjoitettuun politiikkaan sekä yksilön elämänkulkuun ja elinoloihin (Elder & Johnson 2003, 60).

Amartya Sen (1993; 2010) painottaa toimintamahdollisuuksien (*capability approach*) teorian kehittäessä, että ihmisillä tulisi olla yhteiskunnassa mahdollisuus tavoitella ja saavuttaa arvostamiinsa asioita. Sosiaalisia mahdollisuuksia ovat esimerkiksi perhe ja ystävyysuhteet, mielekäs työ, harrastukset, terveys sekä osallisuus erilaisiin yhteisöihin ja vaikuttamismahdollisuudet (Hiilamo & Saari 2010). Toimijuutta rajoittavia keskeisiä tekijöitä ovat sopeutuminen, kimmoisuuden menettäminen, riippuvuudet sekä niukkuus (Saari & Behm 2017, 118). Palvelujärjestelmän kontekstissa osallisuuden tavoitteet liittyvät usein oikeuksiin, velvollisuuksiin ja osallistamiseen, joka merkitsee palvelun käyttäjien aktivointia ja osalliseksi tekemistä (esim. Närhi & al. 2014; Siisiäinen 2015; Nivala 2008; Hämäläinen 2008).

Kuntouttava työtoiminta Suomessa

Kuntouttava työtoiminta on työmarkkinatukea tai toimeentulotukea saavalle henkilölle tarkoitettu lakisääteinen aktivointitoimi, jonka tavoitteena on vahvistaa osallistujien elämänhallintaa ja työllistymismahdollisuuksia (STM 2017). Aktivointitoimi toteutetaan 3–24 kuukauden jaksoissa. Osallistumisesta ei makseta palkkaa, eikä siinä muodostu työsuhdetta.

Kuntouttavan työtoiminnan syntyvaiheissa lähtökohtana oli asiakkaiden omista tarpeista lähtevä toiminta ja vapaaehtoisuus (Aktiivinen sosiaalipolitiikka työryhmä 1999). Vuoden 2010 alusta kuntouttava työtoiminta muuttui velvoittavaksi myös yli 25-vuotiaille, mikä laajensi aktivoinnin piirissä olevien joukkoa huomattavasti. Kieltäytyminen kuntouttavasta työtoiminnasta saattaa johtaa työttömyysetuuden menettämiseen ja/tai toimeentulotuen alentamiseen. Vuonna 2016 kuntouttavaan työtoimintaan osallistui yhteensä 38 231 työmarkkinatuen ja peruspäivärahan saajaa. Kuntouttavan työtoiminnan kesto oli keskimäärin 25 viikkoa ja 2,4 päivää viikossa (Kelasto-raportti 2017). Valtakunnallisesti osallistujien lukumää-

rä on kasvava. Kuntouttava työtoiminta on ainoa kuntien vastuulla oleva aktivointitoimi. Toimintaa organisoivat kuntien lisäksi säätiöt, kansalaisjärjestöt ja uskonnolliset yhteisöt (Klem 2013, 48). Valtakunnallisen työpajayhdistyksen yli 200 jäsenpajalla kuntouttava työtoiminta on ollut vuodesta 2014 lähtien yleisin toimenpide, jonka perusteella työtoimintaan osallistutaan. Miltei puolet tästä ryhmästä on alle 29-vuotiaita nuoria (Bamming & Hilpinen 2016, 22).

Aiempien tutkimusten perusteella tiedämme, että kuntouttavalla työtoiminnalla on ollut myönteisiä hyvinvointivaikutuksia. Sen sijaan työllisyyttä edistävä merkitys on jäänyt laihaksi (esim. Ala-Kauhaluoma 2005; Karjalainen & Karjalainen 2010). Tutkimuksissa tunnistettuja hyvinvointivaikutuksia ovat säännöllinen elämänrytmi ja mielekäs sosiaalinen tuki, itsetunnon vahvistuminen ja aktivoituminen (Ala-Kauhaluoma & al. 2004; Tuula 2005; Kotiranta 2008; Luhtasela 2009; Tammelin 2010; Sandelin 2014).

Tutkimuksen toteutus ja metodologia

Empiirisen tutkimuksen toteutus perustui institutionaaliselle etnografialle. Palvelujen arkikäytäntöjen ja käyttäjien kokemusten kytkeytyminen yhteiskuntapolitiikkaan ja yhteiskunnan rakenteisiin on metodologian soveltamisen keskiössä (Smith 1987; 2005; 2006; Campbell & Gregor 2004; Suoranta & Rynänen 2014). Artikkeliperustuu vuosina 2015 ja 2016 tehtyyn kahdeksan kuukauden mittaiseen kenttätööhön (esim. Brewer 2000). Kenttätö paikantuu Etelä-Suomen kolmeen kaupunkiin ja kolmeen työtoiminnan yksikköön: kahteen pajamaiseen keskukseseen (kaupunki ja säätiö) ja lounaskahvilaan (kansalaisjärjestö). Työtoiminta koostuu atk-laitteiden korjauksesta ja myynnistä sekä lounaskahvilan pyörittämisestä. Kenttätöitä edelsivät kaupunkien tutkimuslupamenettely¹ sekä työyksilöille ja osallistujille informointi tutkimuksen toteutuksesta ja tavoitteista. Tutkimuksen toteutus perustui osallistujien vapaaehtoisuudelle.

Artikkelin osatutkimus koostuu 37 kuntouttavaan työtoimintaan osallistujan haastattelusta ja kenttäpäiväkirja-aineistosta (yht. 776 tekstisivua). Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat

¹ Tutkimuslupia koskevien päätöspöytäkirjojen numerot ovat 44/2015, 3061/2015 ja 404/2015.

(iältään 20–63 v) kävivät työtoiminnassa kahdesta neljään kertaan viikossa. Työtoiminnan kentillä ja myös tutkimukseen osallistujien (n = 63) joukossa on kuntouttavan työtoiminnan ohella sosiaaliseen kuntoutukseen, työkokeiluun osallistuvia ja harjoittelijoita. Tutkimukseen osallistui lisäksi työntekijöitä.

Havainnointikerroilla huomio kiinnittyi erityisesti siihen, mitä työtoiminnassa tehdään ja mitä siellä tapahtuu, mitä osallistujat kertovat ja millaiset ovat työtoiminnan sosiaaliset käytännöt (Hammersley & Atkinson 2005; Shove & al. 2012). Osa kenttäpäiväkirja-aineistosta kirjoitettiin ensin käsin, osa suoraan kannettavalle tietokoneelle työtoiminnan tiloissa. Keskustelut työntekijöiden kanssa ja kenttätöiden aikana kerätty kirjalliset dokumentit taustoittivat tutkimusta. Työtoiminnan merkitykset, toimintamahdollisuudet ja lähitulevaisuuden suunnitelmat ovat haastatteluaineiston keskeiset teemat tässä osatutkimuksessa.

Kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien eripituisista haastatteluista 34 nauhoitettiin ja litte-roitiin. Kolmesta haastattelusta on käsinkirjoitetut muistiinpanot. Aineiston tulosten esittelyssä osallistujien ja työtoiminnan yksiköitä koskevat tunnistetiedot on poistettu. Tutkimuksessa eri osallisten näkemysten esittämisessä ja aineistolainauksissa käytetään pseudonimiä.

Aineiston analysointi pohjautuu temaattiselle sisällönanalyysille. Aineiston alustava analysointi alkoi jo kenttätöiden käynnistyttyä (esim. Coffey & Atkinson 1996, 11). Analysoinnin tukena käytettiin ATLAS.ti-ohjelma. Analysointi eteni aineiston luennalla ja myös koodaamalla kenttätö- ja haastatteluaineistosta katkelmia. Vähitellen kenttätöiden ja aineiston karttumisen, sitä koskevien pohdintojen ja alustavien tulkintojen myötä muodostui, osin aineistolähtöisesti ja osin teoria-ohjaavasti, hahmotelma aineistosta muodostuvista ala- ja yläluokista. Aineistoa pelkistämällä saatiin 15 osallisuutta ja osattomuutta kuvaavaa alaluokkaa, esimerkiksi: ”arkirytmä”, ”toiminnan mielekkyys”, ”osaaminen” sekä ”arjen hallinta” muodostivat analyysin edetessä yhden alaluokkien sisältöä kiteyttävän yläluokan.

Analyysin edetessä oivalluksena oli, että osallisuuden ulottuvuudet palautuvat kolmeen ilmiöön: työtoiminnan merkityksiin ja toimijuuteen, työtoiminnan sosiaalisiin käytäntöihin ja yhteiskunnallisiin toimintamahdollisuuksiin osallisuuden kehityksessä (Smith 2006; Hietala 2013).

Siten analyysin edetessä sama ilmaus saattoi tulla luokitelluksi useamman koodin avulla esimerkiksi O_yhteenkuuluvuus ja Tx_toimintamahdollisuudet. Marie Campbell ja Frances Gregor (2004) nimeävät tämän analysoinnin vaiheen sosiaalisten yhteyksien (*social mapping*) muodostamisen vaiheeksi. Tutkimuksen tulosten esittämisessä osallisuuden tarkastelu peilautuu näiden kolmen edellä mainitun näkökulman avulla.

Idea Clayton Alderferin² (1972) inhimillisen toiminnan teorian soveltamisesta analysoinnin kehyksenä syntyi kenttätöiden ja aineiston karttumisen myötä. Sen innoittamana ja jäsenyydestä soveltaen analyysin yläluokat (jatkomot) saivat nimensä. Näin analysoinnin loppuvaiheessa osallisuuden ja osattomuuden dynamiikkaa kuvaaviksi jatkumoiksi muodostuivat toiminta ja toimet-tomuus, yhteenkuuluvuus ja ulkopuolisuus sekä autonomisuus ja kontrolli. Seuraavassa tarkastelemme aineiston antia osallisuuden ja osattomuuden analyysin avulla.

Osallisuuden ja osattomuuden analyysi

Toiminta – toimet-tomuus

Työtoiminnan ydin on tekemisessä (Alderfer 1972; Weckroth 1988). Puu- ja pintakäsittelyksikössä perehtyminen käynnistyy usein voiveitsien ja lastojen tekemisestä. Aiempaa osaamista ei tarvitse olla, työtoimintaan tulijan oma kiinnostus riittää. Osa osallistujista osaa tai opettelee käyttämään puun käsittelyyn käytettäviä koneita, kuten vannesahaa, sirkkeliä ja koneellisia hiomalaitteita. Toiset keskittyvät pintakäsittelytyöihin. Siellä poistetaan vanhaa maalia ja suditaan uutta tilalle, hio-taan, öljytään, sahataan ja liimataan, valmistetaan uusia pienesineitä puusta ja entisöidään vanhoja. ATK-laitteiden huolto- ja myyntiyksikössä työtoiminta sisältää tietokoneiden korjausta. Osallistujat tarkistavat muistikortteja, päivittävät tietokoneohjelmia, purkavat ja uudelleen rakentavat koneita sekä auttavat tiloissa harvakseltaan vierailevia asiakkaita heidän monenlaisissa kysymyksis-

2 Alderfer jakaa toiminnan ulottuvuudet kolmeen toisiin-
sa kytkeytyvään ryhmään: 1) Olemassaolo ilmentää joka-
päiväistä toimeentulemistä ja elämäntarpeiden tyydyt-
mistä ja fyysistä tekemistä. 2) Yhdessä olo, joka on
elämisen sosiaalinen ulottuvuus, jonka myötä ihminen voi
kokea osallisuutta yhteisöissä ja yhteiskunnassa. 3) Inhimil-
linen kasvu, joka vahvistaa yksilöiden autonomisuutta ja it-
semääräämisoikeutta. Sosiologi Erik Allardtin (1979) hyvin-
voinnin käsite on jäsenyykseltään hyvin samansuuntainen.

sä. Lounaskahvilassa työtoiminta sisältää leipomista, salaatin valmistamista, lounasruoan esivalmistelua, astiahuoltoa, vaatehuoltoa, salin ja keittiötilojen puhtaanapitoa sekä kaupassakäyntejä ja kassatyöskentelyä. Työtoiminnan tuotoksina syntyy aamiaisia, lounaita sekä leivonnaisia ja suolaisia tarjottavia kahvilaan.

Työtoimintaan osallistujat toimivat yksin, pareittain ja ryhmänä. Tekemisen rytmi muotoutuu työtoiminnan sisällön ja sosiaalisten käytäntöjen mukaan: Lounaskahvilassa monien tehtävien hoito edellyttää ripeyttä, jotta lounas valmistuu ajallaan, erillistilaukset asiakkaille tulevat toimitetuksi ja lounaskahvilan myyntivetriinissä riittää makeaa ja suolaista tarjottavaa. Toisinaan on toivottuja joukkoilaita hetkiä, jolloin ihmiset seisoskelevat keittiössä ja istuskelevat käytävällä. Puu- ja pintakäsittelytoissa työn tahti on verkkaisempi. Tekeminen on enimmäkseen omatahtista, verrattuna lounaskahvilan toimintaan. Atk-laitteiden huolto- ja myynti-työskentelössä vallitsee usein pysähtyneisyyden tunne, jonka nuoret miehet käyttävät omaehtoiseen olemiseen ja puuhailuun. Kahdessa yksikössä harastusmahdollisuudet, kuten liikuntavuoro kerran viikossa, ovat osa työtoimintaa. Toisessa näissä yksiköistä tarjotaan erilaisia kursseja osaamisen vahvistamiseksi (esim. atk-kurssi, kielikurssi).

Myönteistä työtoiminnassa on monelle asiakkaalle arjen jäsentyminen ja päivärytmi. 25-vuotias Kristian kertoo, että työtoimintaan tulemisen jälkeen tuntuu viikonloppu siskon perheen luona mökillä lomalta, kun arjessa on säännöllistä tekemistä. Ennen kuntouttavaan työtoimintaan tuloa hän oli pitkään psykiatrisen hoidon asiakkaana ja sai kuntoutustukea. Vuosikausia kestäneestä huum- ja rikoskierteestä irrottautumisessa oleva Lasse kuvaa elämänmuutostaan:

Kun on jotain asioita, mitä on vaikka tän työpaikan kanssa sovittu, lähinnä työajat ja työtehtävät, niin niitä pitää kiinni. Jollain lailla se tuo lisää ehkä ihmisarvoa, että tekee ja sit vielä, että tekee semmoisia hyväksyttäviä ja laillisia asioita. Mä oon yleensä aina rahoittanut päihteiden käytön rikoksilla, niin sit kaikki semmoiset on laittomia ja salassa pidettäviä asioita ja tää on sit vähän päinvastaista (...). Joskus silloin kuin käytti vielä päihkeitä ni silloin ajatteli, et enää ei varmaan ikinä kykene tekemään mitään tavallista työtä. (Lasse 36 v, kuntouttava työtoiminta)

Hans Zeiselin ja kumppaneiden (1933) klassikotutkimuksessa Marienthalin pitkäaikaistyöttömistä pulmana oli, että aika ilmeni rajattomana jatkuvuutena, eikä välttämättä ankkuroidunut mihinkään ja vapaa-aikaa koettiin olevan liikaa.

Kuntouttavassa työtoiminnassa osallisuutta vahvistaa mielekäs tekeminen, sen sijaan toimettomuus tai kokemus toiminnan merkityksettömyydestä nakertaa sitä.

No, kyl mä koen, et täällä on ihan vaikka, jos kassalla on ihan vähänki aikaa, siin tosi paljon tulee vaihtettua semmosta kiitosta ja tervehdittyä. Ja jotenki se kahvilaympäristö on semmonen, että siihen kuuluu se jotenki semmone arvostus. Ja sitte ihan tietysti tää paikka on semmonen, että täällä kaikki tää toiminta, mikä on, se on hyvin semmosta, jos miettii yhteiskunnallisesti, se on tosi arvokasta. Tää paikka yhdistää tosi monenlaisia ihmisiä. (Eero 27 v, kuntouttava työtoiminta)

--

Jotenkin tuntuu, että suurin osa ihmisistä todennäköisesti tekee vähän turhaa työtä. Tilastojen kaunistelua. Ne [työtoimintaan osallistujat] on jossain tekemässä jotakin mutta ei oikeasti oikeastaan hyödytä ketään... Ehkä itseensä hyödyttää vähän aktivoimalla tietysti. (Risto 48 v, kuntouttava työtoiminta)

Toimettomuus, penkinlämmittäminen ja ajantappaminen, turhauttavat monia työtoiminnassa, kuten Ristoa (48 v). Anssi (39 v) muistelee myös edellistä työtoiminnan paikkaa, jossa ei tapahtunut mitään. Tällöin ajankuluksi luettiin lehtiä ja istuttiin, hän kuvaa. Nyt lounaskahvilassa tilanne on Anssin mielestä toinen. Toistaiseksi hän on saanut mielekkäitä tehtäviä. Marjan (54 v) mukaan kuntouttava työtoiminta keittiötoissa on jopa kovempaa työntekoa kuin laitoshoitajana työskentely. Olavi (62 v) vertaa tuotantopainotteista tehdasmaista työtoimintaa rangaistukseen. Nyt kaikki on toisin ja alkamassa oleva työtoiminta uudessa paikassa vaikuttaa hänestä mielekkäältä.

Parhaimmillaan kuntouttavassa työtoiminnassa tehtävät annetaan sen mukaan, mihin osallistujalla on haluja, kykyjä, kiinnostusta ja osaamista. Esimerkiksi Viktor (49 v) ja Pavel (54 v) ovat puualan ammattilaisia, ja molemmilla on pitkä kokemus alan palkkatöistä. Työnjohtaja puhuu heistä erikoismiehinä, jotka saavat haastavimmat puutyöt. Mieluiten Viktor ja Pavel olisivat palkkatöissä työtoiminnan sijaan. Ongelmana on, että työnantajat eivät löydä heitä täältä. Kohtaamisten järjestäminen työnantajien kanssa saattaisi auttaa työllistymään.

Työtoiminta koetaan monenkirjavasti. Osa rinnastaa sen palkkatyöhön, jotkut sosiaaliseen kuntoutukseen, yksi oppisopimukseen ja harjoitteluun. Lisäksi työtoimintaan liittyy osallistujien mukaan yhtä lailla pakkotahtisuutta kuin verkkaaisuutta ja omatahtisuutta.

Yhteenguuluvuus – ulkopuolisuus

Aineiston perusteella työtoiminnan yhteisöt ovat väliaikaisia ja muuntuvia yhteisöjä. Niihin tullaan ja niistä lähdetään miltei viikoittain, kun työtoiminnan jaksot päättyvät ja uudet alkavat. Merkittävä kuntouttavaan työtoimintaan liittyvä rakenteellinen tekijä on se, että osallistuminen ehdollistuu joka kolmas kuukausi ja jatkuu yleensä enimmillään 24 kuukautta. Kun työtoiminnan jakso loppuu, loppuu osallistuminen ja yhteenguuluvuus työtoiminnan yhteisöön.

Yhteisyys työtoiminnassa näkyy yhdessä tekemisessä, parityönä, keskinäisenä apuna ja opastamisena, huumorina ja vitsailuna, kahvihetkinä ja tietovisoina, yhdessä syömisessä, ohjaajien läsnäolona, tupakkataukoina, kisailuina, retkinä, juhlinä ja huomionosoituksina. Ohjaajien arvostava työote ja yhteisökokoukset toimintamuotona vahvistavat osallistujien toimijuutta, mahdollistavat osallistujien vaikuttamisen yhteisiin asioihin ja päätöksentekoon sekä lujittavat työtoiminnan hyvää henkeä. Tämä on aistittavissa kenttätöy aika-na ja toistuu osallistujien puheissa.

Maija: Täältä, et kaikki on tasa-arvoisia ja tääl ei oo mitään semmosta. Ei suvaita mitään kiusaamista. No ei nyt varmaan missään työpaikoil suvaita, mutta se, että tääl on ihmisiä, jotka on nähny paljon asioita ja maailmaa ja on elämäkokemusta sieltä sun täältä. Jotenki tääl on semmonen tasavertaisuuden ilmapiiri jotenki.

Tutkija: Miten se ilmenee?

Maija: Sillee. Ihmiset ottaa toisen huomioon. Tääl on tommonen toisen kunnioittaminen ja se, että tääl suh-taudutaan sillee lempeesti toiseen ihmiseen. Tääl ei mitenkään katota nokanvarrtä pitkin tai kyräillä tai muuta. Tääl saa toki työrauhan ja kunnioitetaan toisen työ-rauhaa, mutta että sitä myös jutellaan ja ollaan sillee omia itejä. Must tuntuu, et tääl ei kukaan oikein esitä mitään roolia, vaan että kaikki on jotenki rentoutuneita ja ovat niiku sujut itensä kanssa. Sit tietenki, että just se. Ei oo väkisin väntämisen maku, vaan se, että täällä luodaan semmonen innostava ilmapiiri eikä semmonen, et mun on nyt pakko sahata tätä näin, vaan että itse mielellään tekee sen. Tuntuu hyvältä tehdä työ ja se on tärkeä. (Maija 54 v, kuntouttava työtoiminta)

Ihminen voi tuntea itsensä tärkeäksi ja merkitykselliseksi vain, jos tietää tulevansa hyväksytyksi ja arvostetuksi omana itsenään sekä kokee tulevan-sa kohdelluksi oikeudenmukaisesti. Tämä puolestaan vahvistaa uskoa omiin mahdollisuuksiin. Toisaalta ulossulkeminen yhteisten asioiden käsittelystä ja osallistujia koskevasta tiedosta, välinpitämättömyys, kiusaamis- ja syrjäytämiskokemukset ja koettu huono ilmapiiri syöväät luottamusta työtoiminnassa (Honneth 1995; Fraser & Honneth 2003).

Sen kanssa on tottunut elämään, et tääl ei paljon huomioita. (Kai 20 v, kuntouttava työtoiminta)

Kokemukset sivullisuudesta ja toisinaan piinaavasta toimeettomuudesta tiivistyivät yhteisyydeksi ja jaetuiksi merkityksiksi pienen osallistujaporukan kesken yhdessä yksikössä. Osallistujat alkoivat keskustella enemmän toistensa kanssa, toivat esille yhteneväisiä kokemuksiaan työtoiminnasta, toimivat työpareina ja porukkana. Heitä yhdisti myös sosiaalinen media ja kiinnostus tietokonepeleihin.

Työtoimintaan osallistujat rinnastuvat monen puheissa työkavereihin. Harva tapaa toisen palvelun ulkopuolella. Ystävyyssuhteita syntyi kentällä, jossa työtoimintaan osallistui sosiaalisen kuntoutukseen ja työtoimintaan osallistujia. Mahdollisuus yhteisiin viikoittaisiin harrastusryhmiin (esim. liikuntaan) toteutui kahdessa yksikössä ja yhdisti osallistujia.

Työtoiminta avaa uuden toiminta-areenan pitkäaikaistyöttömien elämässä ja tukee esimerkiksi riippuvuuksista kuntoutumista. Näin oli myös Minna Mattila-Aallon (2009, 179) tutkimuksessa päihdekuntoutujien osallisuudesta. 35-vuotias Stella kuvaa elämänvaihettaan ennen kuntouttavaan työtoimintaan osallistumista kuiluksi, josta on vaikea päästä pois omin avuin omasta motivaatiosta huolimatta.

Stella: Et muutenhan sitä jäis makaamaan kotiin ja ei saisi, sitten sitä eristäytyis ja ei sillä lailla ei ainakaan pysy raittiina sitten, jos jää kotiin makaamaan eikä oo mitään tekemistä, tulee ne vanhat asiat nopeesti mieleen uudestaan.

Tutkija: Onks sulla siitäkin vaihtoehtosta kokemusta?

Stella: On kokemusta joo kyllä. Niin kyllä mun mielest on erittäin tärkeitä, et on jotain tekemistä ja kuntouttavaa työtoimintaa ni pysyy elämässä kiinni jollain tavalla ja myös tuntee itensä jollain lailla hyödylliseksi, et ei oo semmonen ihan tyhjänpantti.

Enemmistölle kuntouttava työtoiminta korvaa ensisijaisesti palkkatyön puutetta. Useimmat työtoimintaan osallistuvat kokevat, että työtoiminnan kuntoutuksellisella elementillä ei ole merkitystä. Kokemus ulkopuolisuudesta syntyy esimerkiksi haluttomuudesta tulla määritellyksi pitkäaikaistyöttömäksi (Välimaa 2011) tai olla kuntoutettavana. Tämä on myös Simon (50 v) kokemus.

Simo: ...et mä teen täällä lusikoita, ni ei se auta mua eteenpäin työelämässä, ei sekuntiakaan. Elikkä sillen se pitäa muuttaa niin, et tulis kans näitä muita asioita mukaan. Niinku työelämässä on, et oppii näihin rutiineihin, et mitä on rutiinit.

Tutkija: Mitä rutiineja sä esimerkiksi tarkoitat?

Simo: No, tämmösisist töistä mä en oikeen tiedä niit rutiineja. Mut esim toimistotöissä ni aina on näitä rutiineja et on palaverit ensin ja käydään läpi kuka tekee mitäkin ja kuka auttaa ja et mitä tehdään ja sit otetaan yhteyttä asiakkaisiin tai tehdään tietokoneessa paperityö valmiiks ja... No täällä vois varmaan opettaa miten täyttää kaiken maailman lomakkeita ja hakemuksia ja, koska niitä löytyy kyllä rutosti. Aika moni ei tiedä miten niit täytetään oikeella tavalla. Mut et mä tuun tänne aamulla, vaihdan vaatteita, rupeen tekeen lusikan, sit se on loppu, pistän lusikan tohon odottaa huomiseen, meen vaihtaa vaatteita, meen kotii nii. Tän kolmen kuukauden jälkeen ni jos mä meen johonki työpaikalle sanoo et mä olin täällä tekemäs puulusikoita ni tuskin niitä edes kiinnostaa koko homma.

Yhteenkuuluvuuden ja ulosjäämisen ulottuvuuksien tarkastelu nostaa esille kysymyksen siitä, keille työtoiminnalla on aidosti kuntouttavaa merkitystä ja miten se ilmenee. Tutkimus antaa osviittaa siitä, että työtoiminnan kuntoutuksellinen merkitys liittyy työtoimintaan osallistujan elämässä kasautuneisiin ongelmiin ja niistä selviämiseen kuntouttavan työtoiminnan ja muiden palvelujen tukemana.

Autonomia – kontrolli

Työtoimintaan pääsee, sinne halutaan, ajaudutaan tai joudutaan pakon sanelemana. Kun osallistuja kokee, että pystyy vaikuttamaan kuntouttavaan työtoimintaan ja kyseiseen paikkaan ohjautumiseen, lisää se autonomisuuden tunnetta. Ilman vallantunnetta osallisuus jää osallistumiseksi.

Ompeluosastolle vai pintakäsittelytyöhön? Aamu- vai iltapäivävuoroon? Nämä ovat tyypillisiä valinnanmahdollisuuksia osallistujalle. Puu- ja pintakäsittelytyöissä osallistuja saa ideoita ja ehdottaa puutöitä ja tuotteita valmistettavaksi. Kuu-kauden säännöllisestä osallistumisesta palkitaan ”oman työn päivänä”, jolloin saa tuoda mukaansa entisöitäviä pienhuonekaluja tai suunnitella ja tehdä uusia tuotteita, kuten nukensängyn lapsenlapselle tai persoonallisia, Suomen kartan muotoisia kelloja.

Tunnustusteoreettisessa ajattelussa osallisuus perustuu vastavuoroisuudelle ja tunnustamiselle. Se merkitsee, että ihmiset tulevat nähdyiksi, kuulukuiksi ja kohdatuiksi (tunnustaminen) ulkokoh- taisen määrittelyn sijaan tavoilla, jotka he kokevat omakseen (Honneth 1995; 2012). Autonomisuus ja voimaantuminen ilmenevät vahvistuneina voimavaroina, kokemuksina kyvykkyydestä, elämänsuunnitteluna, konkreettisina suunnitelmina ja myönteisinä lähitulevaisuuden horisontteina.

Vailla peruskoulun jälkeistä ammatillista koulutusta se tarkoittaa esimerkiksi työtoiminnan opin- nollistamista, minäpystyvyyden vahvistumista ja hakemista yhteishaussa ammatilliseen koulutukseen. Tämä koskettaa kuitenkin vain osaa työtoi- minnan osallistujista.

Kuntouttavaa työtoimintaa koskevassa tut- kimuksessaan Leena Luhtasela (2009) korostaa myös vallan haltuunottoa osana työtoiminnan liikkeellepanemaa myönteistä kehää. Olennaista on, tukevatko palvelut asiakkaiden autonomiaa ja hyvää elämää vai eivät.

Vastaavasti vastentahtoinen osallistuminen ja kokemus olemattomista vaikuttamismahdolli- suuksista heikentävät autonomisuutta. Esimerkik- si Kristianin (25 v) motivaatio työtoimintaa koh- taan katosi vähitellen, kun tieto kuntouttavan työ- toiminnan jakson päättymisestä vahvistui. Pois- saolot lisääntyivät, joulujuhlat jäivät väliin, kun hän ei kokenut enää kuuluvansa porukkaan. Epä- tietoisuus tulevasta kalvoi mieltä, vaikka mahdol- lista työkokeilua tai kouluttautumista oli käsitelty yhteistyöryhmässä. Viikkoa ennen työtoiminnan jakson päättymistä hänellä ei ollut tietoa siitä, mi- tä seuraavaksi tapahtuu. Hän odotti työntekijältä puhelinsoittoa, jossa asiat selkiintyisivät.

Kuntouttavassa työtoiminnassa kokemukset sii- tä, että ei pysty vaikuttamaan omiin asioihin lan- nistaa ja aiheuttaa uskonpuutetta omiin kykyi- hin ja mahdollisuuksiin. Moni osallistuja on lo- jaali systeemiä kohtaan, eikä halua aiheuttaa on- gelmia tai olla jarruna ratissa. Toisaalta kuntout- tava työtoiminta on joidenkin kokemusten mu- kaan vapaaehtoinen valinta työtoimintaan liittyy- vistä sanktioista huolimatta.

No mulla on vapaus valita, mitä mä teen täällä. Mutta taas mulla ei ollut vapautta valita et haluanko mä tän- ne. Tai mulla oli aluksi vapaus et haluunko mä tänne. Mut sen jälkeen kun tuli tää kuntouttava työtoiminta [työkokeilun jälkeen], niin multa ei enää kysytty et ha- luanko mä tätä. Vaan mulle sanottiin et sä menet ja se oli vähän silleen, et multa vietiin se mun oma vapaus... (Kai 20 v, kuntouttava työtoiminta)

--

Mulle saa tehdä mitä vaan, mä en enää välitä. Ei ollut vaihtoehtoja. Olisin ehkä voinut mennä kuntouttavaan työtoimintaan. Ehdotus siitä, että olisin työkokeilus- sa viitenä päivänä kuusi tuntia kerrallaan, oli työnteki- jöiden. En viitsinyt vastustaa. (Eino 26 v, työkokeilu) Niin että mä ylipäätään tuln työvoimatoimistoon ta- kas, ni se oli täysin mun oma valinta, ett voi jotain nä- perrellä. Täällä mä oon viihtynyt hyvin. (Veli 56 v, kun- touttava työtoiminta)

Uutiset osallistujien saamista palkkatukityöpai-koista tai palkkatöistä ovat aineiston perusteella harvassa. Tämä koetaan ongelmaksi, kun ensisijaisena toiveena on työllistyminen. Kenttätöyön kuluessa kaksi osallistujaa jatkaa työkokeiluun. Nuorelle ensimmäisen työpaikan saaminen on vaikeaa. ”Pitäisi olla kokemusta, mutta koska ei saa työtä, niin myöskään kokemusta ei kerry”, toteaa Kai (20 v) työtoimintaan osallistumisensa syistä. Moni kertoo palkkatuen vähäisyydestä yhtenä syynä, miksi osallistuu kuntouttavaan työtoimintaan. Usein esitetty työllistymisen edistymisen porrasmalli, jossa työtön osallistuu ensin kuntouttavaan työtoimintaan tai sosiaaliseen kuntoutukseen ja etenee porras kerrallaan kohti työmarkkinoita, ei saa vahvistusta. Kun koulutuksellisia tarpeita ei ole, on uusi aktiivointitoimenpide tai kotiin jääminen todennäköisimpiä vaihtoehtoja. Monen kohdalla lähitulevaisuus ilmenee sumuisena ja epävarmana.

Ammatillisen, toisen asteen koulutuksen omaava Antero 52v. (kuntouttava työtoiminta) muistelee olleensa viimeksi aidossa palkkatyössä yli 20 vuotta sitten. Työllistämistöitä, palkkatukitöitä ja muita aktiivointitoimia on ollut sitäkin enemmän. Hänen toiveensa on päästä palkkatukityöhön. Hän täyttää lukuisia palkkatukityöhakemuksia ohjaajan avustuksella kevään aikana, mutta ei ole onnekkaiden joukossa. Työtoiminnan jaksoja jatketaan. (Kenttäpäiväkirja)

--

Dareh 42 v. puolestaan sanoo olleensa virallisesti työtön jo 16-vuotta eli siitä saakka, kun hän tuli pakolaisena Iranista Suomeen. Hän olisi ollut oikeutettu työkyvyttömyyseläkkeeseen, mutta hän kieltäytyi siitä, koska halusi töihin ja päästä työn avulla osaksi yhteiskuntaa. Maaliskuussa 2016 hän pääsi lukuisten yritysten jälkeen kuntouttavasta työtoiminnasta kahden kuukauden työkokeiluun. Kuukauden jälkeen työnäkymät ovat umpikujassa, eikä työkokeilu ole vastannut odotuksia. Palkkatöitä hän ei ole toistaiseksi päässyt tekemään. (Kenttäpäiväkirja)

Tulokset osoittavat, että vallan puutteen vuoksi osallisuus jää osallistumiseksi ja työtoiminta leimautuu työttömien kontrolloimiseksi. Pitkäaikaistyötön saattaa tyytyä ja sopeutua asemaansa kohtalonomaisesti (Honneth 1995). Kun kokemukset vallanpuutteesta ja merkityksettömyydestä kasautuvat, haurastavat ne toimijuutta.

Johtopäätökset ja keskustelu

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet kuntouttavaa työtoimintaa osallisuuspuheen ja toimintamahdollisuuksien virittämisenä. Kysymme, millais-

ta osallisuutta kuntouttava työtoiminta mahdollistaa ja poissulkee.

Tutkimusaineiston perusteella päätelemme ensinnäkin, että työtoiminnan mahdollistama osallisuus on merkityksellistä ja mielekästä tekemistä, uuden oppimista ja arjen jäsentymistä. Se on sosiaalistavaa toimintaa, jossa yhteenkuuluvuuden muodostumista vahvistavat arvostetuksi tulemisen kokemukset, kuntoutuksellisiin tarpeisiin vastaaminen sekä yhteisöllinen että osallistujien yksilöllisyyttä salliva toiminta- ja ohjauskulttuuri. Työtoiminnan mahdollistama osallisuus parhaimmillaan voimaannuttaa, valtaistaa ja vahvistaa autonomista toimijuutta. Kun osallistuja pystyy vaikuttamaan osallistumiseensa ja itseään koskeviin asioihin, lisää se kokemusta oman elämän hallittavuudesta. Ammatillisissa käytännöissä yhteisöllinen työote avaa ovia poliittiseen osallistumiseen antamalla osallistujille vaikuttamisen mahdollisuuksia ja vastuuta yhteisten asioiden hoitamiseen. Yksilötasolla osallistujan kokemus myönteisen tulevaisuushorisontti ja sitä tukevat tavoitteet ja toiminta, esimerkiksi työtoiminnan opinnollistaminen ja koulutukseen hakeutuminen, vahvistavat osallisuuden tunnetta.

Toiseksi tutkimustuloksista ilmenee, että työtoiminnalla on, vastoin hyviä aikomuksia, myös päinvastaisia vaikutuksia. Toimettomuus, ulkopuolisuus ja kokemus työtoiminnasta pitkäaikaisyöttömän kontrollointina ovat osa osattomuuden kehää. Tämä vähentää osallistujien kokemusta kunnioituksesta ja arvostuksesta (Honneth 2012). Kaikki osallistajat eivät koe kuuluvansa joukkoon. Aineistossa yllätti, että enemmistölle kuntouttava työtoiminta on pääasiassa palkkatyön korvike, eikä heillä ole koettuja kuntoutuksellisia tarpeita. Monet tähän ryhmään kuuluvista ovat vieraskielisiä ja maahanmuuttajataustaisia. Halu työllistyä palkkatyöhön ei ole tämän tutkimuksen perusteella ikäsidonnaista (vrt. Sandelin 2014). On ilmeistä, että kuntouttavaan työtoimintaan ohjautuu enenevässä määrin pitkäaikaistyöttömiä, joille esimerkiksi palkkatuettu työ ja avoimet työmarkkinat olisi oikeampi osoite.

Kuntakohtaiset tilastot osoittavat, että toisissa kunnissa kuntouttavan työtoiminta on kasvanut räjähdysmäisesti, kun taas toisissa kunnissa toiminnan volyymin kasvu on maltillisempaa (Blomgren & al. 2016). Kunnille kuntouttava työtoiminta on pakkokeino alentaa pitkäaikaistyöttömyydestä aiheutuneita työmarkkinatuen maksuvelvoitteita. Työttömien suuri joukko ja työttö-

myyden hoidon kasvavat velvoitteet kunnille ovat lisänneet asiakaskuntaa, jolloin aktivointitoimien aloittaminen hidastuu.

Tutkimus antoi osviittaa, että kuntouttavasta työtoiminnasta muodostuu joillekin osa pyörö-ovisyndroomaa, jossa työttömyysjaksot ja aktivointitoimet vuorottelevat ja pitkäaikaistyötöntä pallotellaan paikasta toiseen. Siirtymät palvelusta toiseen eivät ole tavoiteltavia, jos ne eivät lisää aitoja toimintamahdollisuuksia ja tue kiinnittymistä muuhun yhteiskuntaan. Kuntouttava työtoiminta saattaakin vastoin hyviä aikomuksia aiheuttaa toiminnallisen loukun pitkäaikaistyöttömille, olla leimaavaa, lujittaa marginaalisuutta ja tuottaa syrjäyttäviä prosesseja (esim. Paz-Fuchs 2008; Iso-la 2016). Pakon sanelema osallistuminen ei vahvista autonomisuuden kokemuksia, vaan työtoiminta ilmentää tällöin ensisijaisesti valtion kontrollitehtävää.

Tutkimus osoitti myös sen, että joidenkin osallistujien toimijuutta rajoittavat tekijät, kuten erilaiset riippuvuudet, velat ja terveysongelmat, heikentävät heidän kykyään hyödyntää niitä toimintamahdollisuuksia ja järjestelmän kannusteita, jotka olisivat käytettävissä (vrt. Björklund 2008).

Työtoiminnan työntekijät pystyvät käyttämään harkintavaltansa ja tekemään päätöksiä työtoimintaan osallistujien tukemiseksi omassa organisaatiossa (esim. Närhi & al. 2014). Vaikutusmahdollisuudet oman yksikön ulkopuolelle ovat vähäisemmät. Esteeksi pitkäaikaistyöttömän myönteiselle siirtymälle muodostuu esimerkiksi työllisyysmäärärahojen riittämättömyys. Järjestelmän kannusteiden ja osallistujien tosiasiallisten mahdollisuuksien välisten ristiriitojen ratkaisukeinojen etsimiseen tulisi paneutua jatkossakin.

Kuntouttavan työtoimintaan osallistuu henkilöitä, joille siihen pääsy osana elämäketterjuja on merkityksellistä aitona mahdollisuusrakenteena. Yhteistä heille on koettu kuntoutuksellinen tarve ja se, että työmarkkinat nykyisellään ei ole realistinen vaihtoehto ainakaan välittömästi (Harkko & al. 2012). Tähän syvennyttään tutkimuksen jatkohankkeissa. Esitämme, että pitkäaikaistyöttömille suunnatuissa kuntoutuksellisissa toimenpiteissä kerättäisiin kansallisen tason seurantatietoja osallisuutta ja hyvää elämää edistävästä näkökulmasta. Toistaiseksi esimerkiksi valtakunnallisia työpajoja koskevat seurantatiedot sivuuttavat muut kuin työtoiminnan työllisyyttä tukevat vaikutukset (Bamming & Hilpinen 2016).

Yleisenä johtopäätöksenä esitämme, että kuntouttava työtoiminta on osallisuuden näkökulmasta ristiriitainen sosiaalipolitiikan instrumentti. Päätelmät ovat tältä osin samansuuntaiset aiempien tutkimusten valossa (esim. Karjalainen & Karjalainen 2010; Kotiranta 2008; Luhtasela 2009). Työtoiminnan mahdollistama osallisuus on ennemmin työtoiminnan väliaikaisissa sosiaalistavissa elementeissä kuin yhteiskunnallisessa osallisuudessa. Tulokset vahvistavat ajatusta siitä, että yhteiskuntapolitiikassa tarvitaan suurta kuvaa muodostavan tiedon rinnalla palveluun osallistujien omiin kokemuksiin perustuvia analyyseja. Kuntouttavan työtoiminnan osallistujajoukkoa ei tule tarkastella pelkästään yhtenäisenä kategoriana vaan huomiota tulee kiinnittää samassa rakenteellisessa asemassa olevien kokemusten eroihin, ihmisten yksilöllisiin elämäntilanteisiin ja elämäntietoihin sekä tosiasiallisiin mahdollisuusrakenteisiin (vrt. Sen 1993).

Tutkimus tuotti etnografista tietoa urbaanista työtoiminnasta. Kenttätöaineisto rajautui kolmeen työtoiminnan kenttään Etelä-Suomen kaupungeissa, eikä se siten kuvaa kuntouttavaa työtoimintaa koko maassa. Korkean työttömyyden paikkakunnilla ja haja-asutusseuduilla, joissa palvelujen saatavuus ja toimintamahdollisuudet ovat rajatummalla, tulosten painotus on todennäköisesti erilainen.

Kuntouttavan työtoiminnan uudistamista on suunniteltu pitkään.³ Vaikkeassa työmarkkina-asemassa ja työmarkkinoiden ulkopuolella olevien palvelujen ja sosiaaliturvan uudistamisen tarpeista on tehty esityksiä ja käyty yhteiskunnallista keskustelua ainakin osallistavaan sosiaaliturvaan, osallisuustuloon, sosiaalityön uudistamiseen ja ns. NEET-nuoriin (*Not in Employment, Education or Training*) liittyen (esim. Hiilamo & al. 2017a; Hiilamo & al. 2017b). Näissä malleissa asiakkaalle jää tilaa liikkua palvelujen toimintakokonaisuudessa joustavasti. Esityksiä yhdistää se, että asiakkaan osallisuus ei ole yksinomaan suhteessa palvelujärjestelmään ja sosiaaliturvaan, vaan edellyttää julkisen vallan roolin lisäksi kansalaisyhteiskunnan ja markkinoiden kytkemistä osallisuuden vahvistamiseksi.

3 Kesäkuussa 2017 eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen (51/2017) työelämäkokeilusta, joka laajentaa kuntouttavan työtoiminnan järjestämisen julkisen ja kolmannen sektorin ohella yrityksiin viidellä kokeilualueella.

Kuntouttavan työtoiminnan suunnittelussa ja toteutuksessa tarvitaan ymmärrystä siitä, mikä saa ihmiset liikkeelle ja aktivoitua (esim. Martela 2015). Aito osallisuus palvelujärjestelmässä auttaa kuntoutumaan ja myös palaamaan takaisin töihin (Rissanen 2015). Kun työtoiminta lähtee osal-

listamisen ja pakkojen sijaan nykyistä enemmän liikkeelle osallistujien omista arvostuksista ja kyvyistä ennalta määrättyjen osallistamistoimien sijaan, voi se mielestämme olla aidosti väylä yhteiskunnallisesti huono-osaisten täysivaltaisen osallisuuden vahvistumiselle inklusiopolitiikan avulla.

Saapunut 18.4.2017
Hyväksytty 4.10.2017

KIRJALLISUUS

- Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmä: Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita. 1999:20: Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2000.
- Ala-Kauhaluoma, Mika: Keppiä ja porkkanaa. Voidaan-ko aktivoinnilla vaikuttaa työttömien työllistymiseen ja hyvinvointiin? Yhteiskuntapolitiikka (70) 2005:1, 42–53.
- Ala-Kauhaluoma, Mika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti: Työttömien aktivointi: Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus. Tutkimuksia 141: Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 2004.
- Alderfer, Clayton P.: Existence, Relatedness, and Growth: Human Needs in Organizational Settings. New York: Free Press, 1972.
- Atkinson, Paul: Handbook of Ethnography. London: Sage, 2007.
- Bamming, Ruth & Hilpinen, Merja: Työpajatoiminta 2015. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu- ja 2016:26. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2016.
- Björklund, Liisa: Kannustus ja moraali: Kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta alkaen. Helsinki: Nordprint, 2008.
- Blomgren, Sanna & Karjalainen, Jouko & Karjalainen, Pekka & Kivipeltö, Minna & Saikkonen, Paula & Saikku, Peppi: Sosiaalityö, palvelut ja etuudet muutoksessa. Raportti 4/2016. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2016.
- Brewer, John D.: Ethnography: Understanding Social Research. Buckingham: Open University Press, 2000.
- Campbell, Marie L. & Gregor Frances Mary: Mapping Social Relations: A Primer in Doing Institutional Ethnography. Lanham (MD): AltaMira Press, 2004.
- Coffey, Amanda & Atkinson, Paul: Making Sense of Qualitative Data: Complementary Research Strategies. Thousands Oaks (CA): Sage, 1996.
- Elder, Glen H., Jr. & Johnson, Monica K.: The life course and aging: Challenges, lessons, and new directions. S. 49-81. Teoksessa Setterson R. A., Jr. (toim.): Invitaton to life course. Towards new understanding of later life. Amityville, NY: Baywood, 2003.
- Fraser, Nancy & Honneth, Axel: Recognition or redistribution?: A Political philosophical exchange. London – New York: Verso, 2003.
- Hammersley, Martin & Atkinson, Paul: Ethnography. Principles in Practice, 2. painos. Routledge, 2005.
- Harkko, Jaakko & Lehikoinen, Tuula & Ala-Kauhaluoma, Mika: Vaikeasti työllistyvät helsinkiläiset: rekisteritutkimus kunnan osarahoittamaa työmarkkinatukea saaneista helsinkiläisistä työttömistä. Tutkimuksia 4/2012. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 2012.
- Hietala, Outi: A-Klinikan asiakaskahvilassa – etnografinen tutkimus asiakkaiden juomiselle ja ammattiavulle antamista merkityksistä. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2013.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho: Hyvinvoinnin uusi politiikka: johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin. Tutkimuksia 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.
- Hiilamo, Heikki & Komp, Kathrine & Moisio, Pasi & Sama, Thomas Babila & Lauronen, Juha-Pekka & Karimo, Aasa & Mäntyneva, Päivi & Parpo, Antti & Aaltonen, Henri: Neljä osallistavan sosiaaliturvan mallia. Valtioneuvoston kanslia http://tietokayttoon.fi/documents/10616/3866814/18_2017_Nelj%C3%A4+osallistavan+sosiaaliturvan+mallia.pdf/4e31990f-5e94-4b64-b73a-a72784c91f85?version=1.0 2017a (luettu 18.2.2017)
- Hiilamo, Heikki & Määttä, Anne & Koskenvuo, Karoliina & Pyykkönen, Jussi & Räsänen, Tapio & Aaltonen, Sanna: Nuorten osallisuuden edistäminen. Selvitysmiehen raportti. <http://nuorisotakuu.fi/documents/3924414/4306153/Nuorten-osallisuuden-edistaminen.pdf> 2017b (luettu 18.8.2017)
- Honneth, Axel: The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts. Cambridge: Polity, 1995.
- Honneth, Axel: The I in We: studies in the theory of recognition. Cambridge (MA): Polity Press, 2012.
- Hämäläinen, Juha: Nuorten osallisuus. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2008:9, 13–34.

- Isola, Anna-Maria: Autonomia, demokratia ja yhteiset. *Yhteiskuntapolitiikka* (81) 2016:2, 595–600.
- Karjalainen, Jarno & Karjalainen, Vappu: Kuntouttava työtoiminta: aktiivista sosiaalipolitiikkaa vai työllisyyspolitiikkaa? Empiirinen tutkimus pääkaupunkiseudulta. Raportti 38/2010. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2010.
- Kelasto-raportit: Kelan työttömyysturvaetuudet korvausperusteen mukaan, koko maa 2016/01–12. <http://www.kela.fi/kelasto> (luettu 15.2.2017)
- Keskitalo, Elsa & Mannila, Simo: Activation policy – an answer to the problem of long-term employment and exclusion? S. 103–122. Teoksessa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (toim.): *Welfare in Finland*. Helsinki: Stakes, 2006.
- Klem, Simo: Työllistymistä tukeva toiminta, työtoiminta ja työhönvalmennus sosiaalihuollossa. Kuntakartotus 2013. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 23/2013. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2013.
- Kotiranta, Tuija: Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylän yliopisto, 2008.
- Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija: Asiakasosallisuus, osallisuuden osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. *Yhteiskuntapolitiikka* (81) 2016:5, 586–594.
- Lister, Ruth: *Poverty*. Cambridge: Polity, 2004.
- Luhtasela, Leena: Osallisuuden rakentuminen kuntouttavassa työtoiminnassa. Lisensiaatintutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2009.
- Martela, Frank: Valonöörit. Sisäisen motivaation käsikirja. Helsinki: Gummerus, 2015.
- Mattila-Aalto, Minna: Kuntoutusosallisuuden diagnosi. Tutkimus entisten rappiokäyttäjien kuntoutumisen muodoista, mekanismeista ja mahdollisuuksista. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 8/2009. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 2009.
- Molander, Anders & Gaute, Torsvik: Getting People into Work: What (if anything) Can Justify Mandatory Activation of Welfare Recipients? *Journal of Applied Philosophy* (34) 2015: 4, 373–392.
- Nivala, Elina: Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehitys. Snellman-instituutti A-Sarja. Kuopio: Snellman-instituutti, 2008.
- Niemelä, Jorma: Hyvinvointistrategiat ja miten niitä toteutetaan? Teoksessa Salonen-Soulié, Ulla (toim.): *Kunnallisen sosiaalipolitiikan tila ja tulevaisuus*. Haasteet opetukselle ja tutkimukselle. Helsinki: Huoltaja-säätiö, 2014.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena: Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. *Janus* (22) 2014: 3, 227–244.
- Paz-Fuchs, Amir: Welfare to Work: Myth and Fact, Social Inclusion and Labour Exclusion. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2008, 797–811.
- Rissanen, Päivi: Toivon tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 2015.
- Saari, Juho & Behm, Miia: Aktivoitu yhteiskunta – Viimesijainen sosiaaliturvan 2000-luvun yhteiskuntapolitiikassa. S.117–154. Teoksessa Saari, Juho (toim.): *Sosiaaliturvariippuvuus*. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa? Tampere: Tampere University Press, 2017.
- Sandelin, Iris: Kuntouttava työtoiminta asiakkaiden kokemana – Kirjallisuuskatsaus asiakkaiden toiminnalle antamista merkityksistä. Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen työpapereita 8/2014. Helsinki, 2014.
- Sen, Amartya: *Capability and Well-being*. Teoksessa Nussbaum, Martha & Sen, Amartya (toim.): *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Sen, Amartya: *The Idea of Justice*. London: Penguin, 2010.
- Siisiäinen, Martti: Four Faces of Participation. S. 29–45. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Lars Uggerhøj (toim.): *Participation, Marginalization and Welfare Services*. Surrey: Ashgate, 2015.
- Shove, Elizabeth & Panzar, Mika & Watson, Matt: *The Dynamics of Social Practice*. Everyday Life and How it changes. Sage, 2012.
- Silver, Hilary: Social exclusion and social solidarity: three paradigms. *International Labor Review* 133 (1994): 5–6, 531–578.
- Smith, Dorothy E (toim.): *Institutional Ethnography as Practice*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield, 2006.
- Smith, Dorothy E: *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Lanham: AltaMira Press, 2005.
- Smith, Dorothy E: *The Everyday World As Problematic*. A Feminist Sociology. Boston: Northeastern University Press, 1987.
- Sotkanet. Tilasto- ja indikaattoripankki. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://sotkanet.fi> (luettu 15.2.2017)
- STM: Kuntouttava työtoiminta, 2017. <http://stm.fi/kuntouttava-tyotoiminta> (luettu 15.2.2017)
- Suoranta, Juha & Rynänen, Sanna: *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into, 2014.
- Tammelin, Mirella: Kokemuksia sosiaalipalveluista. Kuntouttavan työtoiminnan asiakasfoorumit Keski-Suomessa. Raportti 31/2010. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos, 2010.
- Tuula, Matti: Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä. Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytäntönä kunnissa. Lisensiaatintutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005.
- Välimaa, Outi: Kategoriat ongelman selontekoina: pitkäaikaistyöttömyydestä neuvotteleminen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Väitöskirja. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampere: Tampereen yliopisto, 2011.
- Weckroth, Klaus: *Toiminnan psykologia*. 2. painos. Helsinki: Hanki ja jää, 1992.
- Zeisel, Hans & Jahoda, Marie & Lazarsfeld, Paul F.: *Die Arbeitslosen von Marienthal*. Ein soziographischer Versuch über die Wirkungen langandauernder Arbeitslosigkeit, 1933.

ENGLISH SUMMARY

Päivi Mäntyneva & Heikki Hiilamo: The dynamics of inclusion and exclusion in three fields of rehabilitative work activity: an ethnographic study (Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka työtoiminnassa. Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä)

This article discusses rehabilitative work activities and aims to establish to what extent they contribute to the inclusion of participants, or possibly cause or exacerbate exclusion. Inclusion is understood as a dynamic process that strengthens the bond between individuals and community and society. The research is based on ethnographic fieldwork during 2015–2016 in three localities in southern Finland. The data consist of participant observation field notes and interviews. The content analysis identifies three dimensions of inclusion: activity–inaction, sense of belonging–exclusion, and autonomy and control.

The research shows that participants' successful inclusion requires that they perceive rehabilitative work activities as meaningful; that they feel they are learning new things; and that they have a structured everyday life. Positive recognition, a supportive organizational culture

and social counselling enhance the sense of belonging. The experience that participation in rehabilitative work activities is a voluntary choice and positive future horizons also support participants' autonomy. Conversely, self-determination and autonomy are adversely affected by the sense that participation is compulsory for claiming benefits. From the viewpoint of inclusion, rehabilitative work activity is considered a temporary solution: programme placements are reviewed every three months. In addition, the study shows that for many participants, rehabilitative work activities are simply a substitute for paid work: they have no experienced need for rehabilitation. Despite the programme managers' good intentions, rehabilitative work experience may become a functional trap and contribute to marginalization. The study suggests that the emphasis in planning and organizing rehabilitative work activities should be more based on the participants' motivations, values and capabilities.

Keywords: inclusion, activation, autonomy, rehabilitative work experiment, institutional ethnography.